

O výskume poznávania, inteligencie a múdrosti

Cenu SAV za vedecko-výskumnú činnosť 2008 dostal aj prof. PhDr. Imrich Ruisel, DrSc., z Ústavu experimentálnej psychológie SAV v Bratislave, vedúci Centra excelentnosti výskumu kognícií – CEVKOG. Ziskal ju za súbor vedecko-výskumných prác prinášajúcich významné poznatky z problematiky kognícií (poznávanie), inteligencie a múdrosti.

Pred vyše dvadsiacimi rokmi filozof a vojvodca Sun Tzu vyslovil názor, podľa ktorého „poznávanie je síla, ktoré umožňuje mladým dobyť svet bez prelievania krvi a dokazovať úcty, ktoré prekoniajú všetky ostatné“. Vývin svetového spoločenstva v poslednom období mu dáva plnú pravdu. Hospodársky a psychologicky sa najrýchlejšie rozvíjajú štáty, ktoré sa opierajú o moderné myslenie, inteligenciu politických a ekonomických vodcov, zručnosť výkonných pracovníkov a optimálne využívanie informácie pri organizovaní sociálneho a ekonomického usporiadania spoločnosti.

Aj v podmienkach Slovenska je vzhľadom na rozvíjajúci sa ekonomicko-sociálny potenciál (napr. v súvislosti s prebiehajúcim nástupom znalostnej ekonomiky) nevyhnutné venovať väčšiu pozornosť rozvoju poznávacích schopností človeka. Ide o poznatky, ktoré nie sú medzi jednotlivými kultúrami prenosné a je nevyhnutné ich získavať v existujúcich sociálnych a ekonomických podmienkach. Preto nie je možné napríklad mechanicky pranašať informácie získané medzi obyvateľmi USA alebo Veľkej Británie na slovenskú realitu. Obyvatelia rôznych regiónov bývajú v niektorých ukazovateľoch rozdielni vzhľadom na rôzne podmienky ich dlhodobého vývoja. Aj preto sa výskumy v rámci Centra excelentnosti výskumu kognícií v ústave sústreďujú na načrť tzv. poznávacieho portréту človeka v slovenských podmienkach. Tento portrét naznačuje, že jeho nositeľ je samostatnou osobnosťou, ktorá pozoruje svet, predvída, formuluje hypotézy, plánuje, experimentuje, realizuje závery a prostredníctvom získaných poznatkov svet formuje alebo sa mu aktívne či pasívne prispôbuje. Často prekračuje dané informácie, organizuje získané poznatky o vonkajšom svete i o vlastnej činnosti. Preto sa badatelia zameriavajú na výskum takých poznávacích procesov ako sú myslenie, riešenie problému, rozhodovanie, inteligencia, tvorivosť a múdrosť.

Medzi týmito témami najväčší záujem vyvoláva inteligencia. Nie div, pretože inteligencia sa stala symbolom úspechu a kvality. Úspech v modernej spoločnosti je podmienený vyšším vzdelaním, ktoré predpokladá primeranú

úroveň inteligencie. Zriadenie inteligencie, či už následkom mozgového poškodenia alebo sociálne zanedbaného prostredia, pravdepodobnosť úspešného uplatnenia výrazne znižuje. Nie div, že o ľudskú inteligenciu prejavuje záujem informačný vek i reklama. Preto napríklad podľa reklamy firmy Hedgren by mali inteligentní ľudia kupovať jej kožené výrobky. Časopisy pre mládež ponúkajú inteligentným deťom počítačové hry. Inteligencia neraz súvisí aj s politickými postojmi. Odlišné postoje automaticky vyvolávajú pochybnosti o osobnej inteligencii. Avšak ani inteligentný človek nie je dostatočne imúnny voči predsudkom a netolerancii. Už grécka civilizácia napriek nesporným kultúrnym prínosom naznačovala aj svoje tienisté stránky. Neraz pohrdala nielen barbarickými menšinami, ale aj značnou časťou vlastných obyvateľov, ktorých pokladala za menejcenných. Ani dnes inteligentný človek nie je vždy osobnosťou s kladnou sociálnou i mravnou orientáciou.

Predpokladáme, že pri štúdiu inteligencie nestačí venovať pozornosť len vzťahom medzi abstraktnými pojmami, prípadne biologicko-fyziologickým základom poznávania. Je nutné skúmať aj historické, sociálne, vývinové, emočné, morálne, antropologické, kultúrne a ekonomicko-spoločenské súvislosti. Do značnej miery je potrebné venovať pozornosť aj analýze dedičnosti a prostredia, teda problematiky, ktorá sa tešila pozornosti nielen vedcov, ale aj panovníckych rodov bez ohľadu na historické obdobie alebo zemepisné umiestnenie.

Každý záujemca o problematiku inteligencie by sa mal preto popri moderných koncepciách zaujímať aj o historické korene tohto pozoruhodného pojmu. Pri historickom skúmaní poznávacích schopností človeka si pozorovateľ nevydajok pripomenie úryvok z gréckeho básnika Archilocha: „*Ľuďky poznajú veľa vecí, ale rezkovia jednu veľkú vec*“. To znamená, že niektorí ľudia sa zaujímajú o viaceré problémy, pri ktorých zostávajú na povrchu, alebo uprednostňujú menej tém, avšak riešia ich podstatne dôkladnejšie. Práve filozofické úvahy o podstate poznávacích schopností a inteligencie spájajú spoločné úsilie ježkov a líšok: čiže mysliteľov, ktorí sa intenzívne zameriavali na jeden hlavný problém, ale aj tých, ktorí sa usilovali prebadať čo najširšiu časť reality.

V počiatkoch ľudskej existencie viedlo zdokonaľovanie výroby nástrojov k formovaniu abstraktného myslenia. O tom svedčia znaky na nástrojoch a kameňoch, ako aj jaskynné kresby, napríklad ukážky paleolitického umenia z Lascaux vo Francúzsku, ktoré vznikli

približne 13 000 rokov pred n. l. Tieto kresby ilustrujú kvalitatívny zlom vo vývine ľudskej inteligencie. Abstrahovanie vizuálnych vzorov z prostredia a ich grafické vyjadrenie je poznávacou schopnosťou vyššej úrovne. Preto možno vysloviť predpoklad, že dejiny ľudstva sú v podstate dejinami ľudskej inteligencie.

Ďalší vývin abstrakcie bol priamo spojený s vývinom reči. Napriek tomu, že počiatky ľudskej reči sa skrývajú v šerovite dejín, reč a úsilie o jej grafické zobrazenie poskytli ľudstvu dve základné intelektové aktivity, ktorými sú písanie a počítanie. Ich pomocou človek plánoval a konkretizoval svoje činnosti, uvedomoval si prebeh času a priestoru, oslobodzoval sa od pôsobenia okamžitých a náhodných vplyvov. Tak sa formoval svet ideí.

Ako je známe, naša súčasnosť i civilizácia sa zrodila v horách severnej Mezopotámie a v Egypte pozdĺž údolia rieky Nil. V týchto oblastiach vznikali aj prvé vzdelávacie inštitúcie slúžiace na zvyšovanie inteligencie. Ba dokonca sa zachovala aj soška sumerského pisára Ipum-Sara, prvého profesionála, ktorý sa živil svojou inteligenciou.

Samotný pojem inteligencie sa rozvinul v latinskom kultúrnom okruhu ako *intelligentia* a *acumen*. Zatiaľ čo prvý termín vyjadruje chápanosť a znalosť, druhý sa týka skôr zručnosti a rýchlosti myslenia (dôvtip, vtipnosť, ale aj úsok a leš). S určitou nadsádzkou možno konštatovať, že už tu sa formovalo rozdielne chápanie inteligencie v teoretickej i praktickej forme (napríklad ocknosť neraz prinútila inak charakterného človeka, aby použil svoju inteligenciu aj štvrtým alebo uskokým spôsobom. Aj preto sa uvažuje o pôsobení tzv. machiavelistickej inteligencie).

Základom súčasného moderného racionalizmu, na ktorom je postavená naša civilizácia, je sokratovský intelektualizmus. Filozof Plátón múdrosť a rozumnosť zaraďoval medzi základné čnosti. Pre Aristoteľa je znakom múdrosti skutočný charakter človeka a spôsob, akým sa prejavuje v slobodných rozhodnutiach.

Už na počiatku 20. storočia upozornili vedci, že popri abstraktnej inteligencii (meranej inteligentnými testami) je nevyhnutné skúmať aj praktickú a sociálnu inteligenciu, ktoré môžu významne ovplyvňovať úspešnosť človeka v podmienkach každodenného života. Neskôr k nim pribudla aj emočná a morálna inteligencia.

Praktická inteligencia sa vymedzuje ako schopnosť jednotlivca riešiť „ze“ definované problémy každodenného života, pre ktoré nie sú jednoznačné riešenia. Praktický prístup zameriava pozornosť na schopnosť človeka konať v súlade s vonkajším svetom a úspešne riešiť problémy podľa aktuálnych požiadaviek, zvládať prekážky, nadväzovať a udržiavať vzťahy medzi ľuďmi, presne odhadovať zámyery iných a pod.

Pojem sociálnej inteligencie prispieva k pochopeniu faktu, že inteligencia okrem individuálnej úrovne, využívajúcej stratégie a poznatky jednotlivca, predpokladá aj pôsobenie sociálnych vzťahov. Negatívne zameranie sociálnych schopností sa prejavuje prostredníctvom machiavelistickej inteligencie, ktorá sa usiluje o nadobudnutie a udržanie moci.

Emočná inteligencia vyplýva z pínemia požiadaviek vyplývajúcich zo sledných problémových okruhov: uvedomenie seba, motivácia seba, vytrvalosť, kontrola impulzov, kontrola nálad a em-

patia (to jest úsilie o vočenie sa do prežívania iných ľudí).

Morálna inteligencia zahŕňa schopnosť morálne sa správať i morálne uvažovať. Morálne správanie vyžaduje analýzu, porozumenie a empatiu. Zaujím o akumencie duchovnej stránky súčasného človeka, ako aj o odpovede na otázky o zmysle života obracia pozornosť na také formy inteligencie, ako sú mravná, spirituálna alebo existenciálna inteligencia.

Ako je známe, dnešná postmoderná spoločnosť napriek nespornému technologickému pokroku stojí pred závažnými problémami, k riešeniu ktorých môžu významne prispieť aj odborníci na výskum inteligencie. Avšak náročnosť týchto problémov už prekračuje ich tradičné možnosti. Kvôli kultivácii vyšších foriem poznávania a inteligencie vznikli psychologické koncepcie múdrosti. Ide o problémy, ktoré sú aktuálne aj v našich podmienkach. Preto sa prostredníctvom centra excelentnosti prvýkrát v slovenských podmienkach skúma múdrosť ako najvyššia forma poznania, ktorú je človek schopný dosiahnuť. Podľa filozofa Aristoteľa múdrosť je teľou intelektuálnou dispozíciou, ktorá umožňuje správne poznať a odhaľovať to, čo je pravdivé a dôležité a prehlisdať veci ťivé a bezvýznamné. Múdrosť sa živi poznávaním a poznávanie ju zasobuje novými poznatkami, zdokonaľuje a kryštalizuje. Človeku slúži tým, že triedi jeho poznatky a oddeľuje užitočné od bezvýznamného. Priateľom múdrosti je človek, ktorý si múdrosť zamiluje, doplnia ju prebiežnym poznávaním, pokorme sa sklada pred zložitými tajomstvami človeka i sveta a poznať svoje limity. Uvedomuje si svoju spolupatričnosť s ľudstvom, je zakotvený v súčasnej kultúre, intímne zrasený s minulosťou, prítomnosťou i budúcnosťou skupiny i národa, ku ktorému patrí a v ktorom svoju múdrosť rozvíja. Snaží sa vzbudiť nielen v sebe, ale aj vo svojom okolí intelektuálne záujmy, šíri ich medzi ostatnými, najmä ak ide o zložité otázky týkajúce sa jeho samotného, ľudí i vonkajšieho sveta. Múdrosť niekedy zobrazuje aj zdravý rozum, najmä v praktických otázkach (vo forme *foresis*) a v protiklade s hlúposťou. Múdrosť ako *sophia* tvorí vrcholný stupeň ľudskej poznania a pôsobí bez ohľadu na výchovu a formálne vzdelávanie. Už filozof Erasmus Rotterdamský v metafore o Alkibiadových alianoch vyzdvihol úlohu skutočnej múdrosti, ktorá neraz pôsobí v skromných a nenáročných podmienkach.

Na činnosti Centra excelentnosti sa podieľajú pracovníci zo šiestich pracovísk – Ústavu experimentálnej psychológie SAV v Bratislave, Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach, Katedry psychológie FF UK, Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie, Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre a Fakulty manažmentu Prešovskej univerzity. Popri skúsených psychologoch sa do činnosti zapájajú aj doktorandi. Časť výskumov prebieha formou spolupráce so zahraničnými partnermi. Získané poznatky sa rozširujú nielen prostredníctvom vedeckých publikácií, ale aj prednáškami na slovenských i zahraničných vysokých školách. Možno očakávať, že činnosť centra významne prispieje k rozvoju psychologického poznania na Slovensku.

Prof. IMRICH RUISEL
Ústav experimentálnej psychológie SAV

Profesor Imrich Ruisel preroš Cenu SAV 2008 od predsedu SAV, profesora Štefana Lubyho.